

СЕМАНТИЧНАЯ СТРУКТУРА АФАРЫСТЫЧНЫХ ВЫКАЗВАННЯЎ-ТРУІЗМАЎ

Афарыстычнымі з'яўляюцца выказванні (толькі пэўнага аўтара або таксама і ананімнага паходжання), у якіх сцісла, ёміста, абагульнена і, як правіла, у стылістычна вытанчанай, нярэдка алегарычнай, і высокамастацкай форме адлюстроўваецца закончаная думка павучальнага ці сьвярджалнага характару, пераважна агульназначнай тэматыкі, глыбокага, істотнага і разам з тым вельмі часта дасціпнага ці нават парадаксальнага зместу.

У афарыстычных выказваннях (у тым ліку і моўных клішэ) тыя ці іншыя сувязі паміж рэаліямі і/або пэўныя ўласцівасці апошніх адлюстроўваюцца ў абагульненай форме. Паколькі пазамоўная рэчаіснасць у афарыстычных выказваннях менавіта абагульняецца, таму ў іх паведамляецца аб цэлых класах рэалій, а не аб яе асобных канкрэтных аб'ектах. А гэта значыць, што і адлюстраванне пэўных уласцівасцей тых ці іншых рэалій ці сувязей паміж імі мае таксама яскрава агульны характар, што, у сваю чаргу, прадугледжвае абавязковасць апошніх для ўсіх без выключэння асобных канкрэтных прадметаў, з'яў, працэсаў рэчаіснасці як складальных элементаў адпаведнага класа адпаведных аб'ектаў, – інакш кажучы, „заканамернасць” гэтых уласцівасцей і сувязей як фактаў рэальнага або выдуманнага свету. Таму ў афарыстычных выказваннях адлюстроўваюцца менавіта і толькі законмернасці сувязей паміж не адзінкавымі рэаліямі і/або іх уласцівасці, якія існуюць аб'ектыўна або ў межах адной з магчымых (resp. выдуманых) рэчаіснасцей.

Заканмернасці існавання прадметаў, з'яў, працэсаў рэчаіснасці і законмернасці сувязей паміж імі, што адлюстроўваюцца ў афарыстычных выказваннях, натуральна складаюць вельмі неаднародную сукупнасць. Яны, у прыватнасці, неаднолькавыя па сферы свайго дзеяння, па ўмовах і формах свайго праяўлення, па ступені неабходнасці свайго існавання,

адпаведнасці рэальнаму парадку рэчаў у свеце і г.д. У залежнасці ад гэтага можна вылучыць больш-менш аднародныя групыкі афарыстычных выказванняў, у якіх адлюстраваны заканамернасці рэчаіснасці пэўных разнавіднасцей, – афарызмы адпаведных семантычных тыпаў (параўн. Іванов 1997).

Усе заканамернасці рэчаіснасці, што змястоўна не супярэчаць ёй, альбо маюць сілу закону (resp. з'яўляюцца істотнымі, неабходнымі ды рэгулярнымі паводле свайго праяўлення як аб'ектыўнай рэальнасці быцця, што не залежыць ад волі і свядомасці чалавека), альбо не належаць да номалагічнай сферы. Усе неномалагічныя афарыстычныя выказванні размяжоўваюцца паводле прыналежнасці vs. непрыналежнасці адлюстраваных у іх заканамернасцей рэчаіснасці да глабальных увогуле ці значных, істотных толькі ў жыцці чалавека праяўленняў упарадкаванасці быцця (афарыстычныя выказванні – „грэгеры” і „не грэгеры”, гл. Іванов 1999). Тыя ж змястоўна несупярэчныя рэчаіснасці афарыстычныя выказванні, у якіх адлюстраваны неістотныя, выпадковыя і нерэгулярныя, але глабальныя ўвогуле ці істотныя, значныя толькі ў жыцці чалавека заканамернасці рэчаіснасці (resp. афарызмы–”не грыгеры”), можна дыферэнцыраваць, у сваю чаргу, на „труізмы” і „не труізмы” паводле адпаведна, прадстаўленасці vs. непрадстаўленасці змешчаных у іх заканамернасцей рэчаіснасці ў шэрагу тых яе з'яў, з ведання якіх складаюцца базавыя (resp. элементарныя, пачатковыя) уяўленні чалавека аб самім сабе і навакольным свеце (параўн. Іванов 1997).

У строгім сэнсе ў афарыстычных выказваннях-труізмах не змяшчаецца ніякай карыснай з эпістэмалагічнага пункту гледжання інфармацыі, яны наогул не прызначаныя пры сваім ужыванні ў прамым значэнні (пры магчымасці пераасэнсавання асобных кампанентаў) для перадачы чаго-небудзь „новага”, бо прамоўцай заўжды мяркуецца, што іх змест безумоўна вядомы слухачу (пры ўмове, зразумела, аднолькавага ўзроўню ведаў і ўяўленняў аб свеце ўдзельнікаў маўленчага акта). Напр.

- бел. (1) *І латця не спляцеш не ўмеючы* (прыказка).
 (2) *Вайна заўсёды боль нясе* (П.Броўка, „Дахаты”).
 рус. (3) *Кит – один из самых больших обитателей моря.*
 (4) *Лестницу метут сверху, а не снизу* (у прамым значэнні),
 параўн. прыказку (34).
 (5) *Военные люди защищают отечество* (К.Прутков, „Плоды раздумья: Мысли и афоризмы”) і на г.п.

У тых жа выпадках, калі памянёнае меркаванне прамоўцы не адпавядае сапраўднасці (з прычыны рознага ўзроўню адукаванасці суразмоўцаў, розніцы іх жыццёвага вопыту, што звычайна назіраецца паміж дарослымі і дзецьмі, а таксама, істотнай розніцы ўяўленняў аб свеце, уласцівай прадстаўнікам розных культур), пэўнае выказванне

адначасова можа быць і інфармацыйна не карысным, і інфармацыйна карысным (resp. „труізмам” і „не труізмам”) для розных удзельнікаў маўленчага акта – адпаведна, для прамоўцы і слухача, што сведчыць аб яскрава функцыянальнай прыродзе такой семантычнай разнавіднасці афарыстычных (і ўвогуле) выказванняў, як труізмы.

Трэба адзначыць, што падобнае разуменне труізма, нягледзячы на ўсю сваю відавочнасць, супярэчыць яго звыкламу асэнсаванню і вызначэнню, і таму патрабуе свайго абгрунтавання. Акрамя таго, сама неабходнасць вылучэння ды разгляду такога семантычнага тыпу афарызмаў, як труізмы, дэтэрмінуецца тым, што апошнія, як гэта будзе даведзена ніжэй, складаюць увогуле адметны клас выказванняў (некаторыя разнавіднасці выказванняў-труізмаў, напрыклад, не падпадаюць актуальнаму члянэнню як феномену ўласна семантычнай прыроды, хаця і не з’яўляюцца па сваёй сінтаксічнай структуры аднастаўнымі сказамі), і таму павінны вывучацца спецыяльна як у межах лінгвістычнай афарыстыкі, так і ў тэрмінах лінгвістычнай семантыкі наогул.

Пад „труізмам” разумеецца (у прыватнасці, і ў межах навуковага аналізу рэчаіснасці, у тым ліку і ў тэрмінах лінгвістыкі) звычайна „збітая, агульнавядомая ісціна” (гл., напрыклад, *Словарь русского языка* 1984: 420, *Советский энциклопедический словарь* 1979: 1370, *Кондаков* 1971: 548, *Гаврилова* 1986: 58). Пры гэтым, як правіла, мяркуецца, што чым большая ступень „трывіяльнасці” (resp. „элементарнасці”, „самавідавочнасці” і на г.п.) думкі, агульнавядомасці палажэння, тым „бліжэй” адпаведнае выказванне да „труізма” (*Гаврилова* 1986: 58). „Труізмам”, альбо „трывіяльным”, такім чынам, вызначаецца толькі само тое ці іншае суджэнне аб рэчаіснасці безадносна магчымай ступені вядомасці і/або пазнання таго яе фрагмента, які з’яўляецца прадметам самога суджэння. Гэта здаецца, на першы погляд, цалкам абгрунтаваным, таму што ступень „агульнавядомасці” ды „самавідавочнасці” суджэння павінна, як гэта моўчкі мяркуецца, прадугледжваць адпаведную ступень ведання адпаведнага фрагмента свету. Аднак, калі звярнуцца да прыкладаў, якімі звычайна ілюструюцца адзначаныя меркаванні, то ўжо адразу можна заўважыць, што не ўсе з гэтых выказванняў можна лічыць менавіта „труізмамі” нават з памянёнага пункта гледжання. Параўн. (прыклады запазычаны з *Гаврилова* 1986).

- рус. (6) *Любовь – это высокое чувство.*
 (7) *На костылях ходить неудобно.*
 (8) *Посуду моют горячей водой.*
 (9) *Красота недолговечна.*
 (10) *Зимой нужно тепло одеваться* і на г.п.

У прыватнасці, сцвярджэнні (6) і (9) лічыць такімі ж „самавідавочнымі” ці „збітымі”, як і сцвярджэнні (7) і (8), у строгім сэнсе слова нельга, бо ў першых двух выказваннях адлюстравана асэнсаванне чалавекам этычных і эстэтычных канцэптаў, якое наўрад ці можна прадставіць у выглядзе нечага сапраўды агульнапрынятага ды „самавідавочнага” (гэта якраз той выпадак, калі „колькі людзей, столькі і меркаванняў”), а г.зн. і „збітага”. У двух жа апошніх з вышэй памянёных выказванняў змешчаны заканамернасці матэрыяльна-бытавога плану, існаванне якіх можа залежыць толькі ад матэрыяльных умоў жыцця, а не ад тых ці іншых магчымых ацэнак яго адпаведных з’яў, таму гэтыя заканамернасці сапраўды цалкам самавідавочныя і з гэтай прычыны натуральна не могуць не быць агульнапрынятымі. Што ж тычыцца самога паняцця „збітасць” (гэсп. банальнасць, трывіяльнасць), то трэба адрозніваць збітасць пэўнага шырока распаўсюджанага меркавання і/або самой прэцэдэнтнай фразы як іх менавіта і толькі „агульнавядомасць” ад, калі можна так казаць, „збітасці” ведання пэўнага факту рэчаіснасці як праяўлення яго перцэптыўнай ці лагічнай „самавідавочнасці” для кожнага без выключэння члена таго ці іншага моўнага асяроддзя, пэўнага этнасу або нейкай звышэтнічнай супольнасці.

Памылковасць існуючага (у тым ліку і ў лінгвістыцы) погляду на прыроду труізма палягае яшчэ ў тым, што, па-першае, т.зв. „самавідавочнасць” таго ці іншага меркавання аб рэчаіснасці далёка не заўсёды вынікае з перцэптыўнага вопыту альбо грунтуецца на пэўных несупярэчлівых рэчаіснасці лагічных (у тым ліку і навукова-тэарэтычных) пабудовах. Пэўную (і, дарэчы, зусім немалую) частку ўяўленняў чалавека аб свеце складаюць шырока распаўсюджаныя меркаванні, што супярэчаць рэчаіснасці, але сапраўднасць якіх не падпадае ніякім сумненням „паводле здаровага сэнсу”, і таму ніяк па-за апошнім не ацэньваецца. Іх можна вызначыць як „эпістэмалагічныя памылкі”, што існуюць незалежна ад узроўню пазнання свету (а з гэтай прычыны не адносяцца да памылак, „на якіх вучацца”), таму што не супярэчаць „цвярозаму розуму” і з’яўляюцца, як можна меркаваць, увогуле неад’емнай часткай эпістэмалагічнай дзейнасці чалавека, бадай, з самага яе пачатку. Параўн., напрыклад, наступныя ходкія памылковыя меркаванні і тлумачэнні сапраўднага становішча рэчаў, адлюстраваныя Л.Соўчкай у яго шырока вядомай „Энцыклапедыі ўсеагульных памылак” (1978).

рус. (11) *Встретить в лесу дикого кабана крайне опасно, так как дикие кабаны весьма агрессивны* (на самой справе, дзік уцякае ад чалавека заўжды і пры любых абставінах, калі ён не паранены, альбо калі не патрапіць на самку, прычым у апошніх двух выпадках дзік можа

пусціць у ход свае іклы толькі тады, калі чалавек заняў адзіны шлях для ратавання жывёлы, параўн. *Соучек* 1994: 120).

(12) *Змеи на ощупь скользкие и холодные* (рэптыліі, у сапраўднасці, сухія, калі, зразумела, не трапілі пад ваду, і цёплыя, таму што тэмпература іх цела адпавядае тэмпературы навакольнага асяроддзя, *Соучек* 1994: 125).

(13) *Когда акула нападает на жертву, она переворачивается кверху брюхом, потому что ее пасть расположена далеко на нижней стороне головы* (акула ніколі не абарочваецца на спіну, калі атакуе сваю ахвяру, таму што можа ўзняць верхнюю сківіцу на 90° і вельмі шырока разявіць пастку, гл. *Соучек* 1994: 82).

(14) *Алмаз – самый дорогой на земле природный минерал* (натуральныя неапрацаваныя ізмурод ды рубін каштуюць значна даражэй за аднолькавы з імі па вазе алмаз, *Соучек* 1994: 83).

(15) *Собака виляет хвостом от радости общения со своим хозяином* (вілянне хваста не з'яўляецца нейкім выказваннем задавальнення, а скарыстоўваецца сабакам, каб як мага найхутчэй і эфектыўней распаўсюдзіць свой індывідуальны пах, які выдзяляецца са спецыяльных залоз, што знаходзяцца на пачатку хваста, і тым самым даць знак свайму гаспадару, нахшталт: „Гэта менавіта я! Унюхайся як след і пераканайся ў гэтым!”, *Соучек* 1994: 167).

(16) *Рыбы, вытациенные из воды, задыхаются, потому что не могут извлекать жабрами кислород из воздуха* (рыбы гінуць, на самой справе, ад абясільвання, таму што кожны іх рух па-за вадой суправаджаецца каласальнай стратай энергіі, гл. *Соучек* 1994: 178) і на г.п.

Такога роду меркаванні з'яўляюцца складальнай часткай звычайнай (параўн. рус. обыденной) карціны свету, а іх якасцывыя састаўляюць ад рэальнай магчымасці vs. немагчымасці (а нярэдка і жадання vs. нежадання, параўн. прыклад (12)) праверыць нейкім чынам дадзенае меркаванне. Ступень інтэнцыі да „праверкі” таго ці іншага „самавідавочнага”, паводле здаровага сэнсу, меркавання адваротна прапарцыянальна ступені агульнавядомасці ды распаўсюджанасці (resp. звычайнасці, не арыгінальнасці) апошняга ў дадзеным моўным асяроддзі, соцыуме ці нават этнасе. У гэтым выпадку аўтарытэт агульнавядомасці (resp. успрымання як „банальнага”, „элементарнага”) такога меркавання выступае ў якасці адзінага крытэрыя яго праўдзівасці (resp. тое, што вядома ўсім і з чым усе пагаджаюцца, не можа быць хлуснёй, бо ўсе памыляцца не могуць), паводле якой, у сваю чаргу, ацэньваецца сапраўднасць існавання таго феномена рэчаіснасці, што з'яўляецца прадметам адпаведнага суджэння.

Паказальна пры гэтым, што выказванні, у якіх адлюстроўваюцца эпістэмалагічна памылковыя меркаванні, нягледзячы на тое, што іх фактыўная прэсупазіцыя змяшчае непраўдзівае суджэнне (параўн. напрыклад, для (12) – „*Скура змяі выдзяляе слізь*” і „*Змяя мае нязменную тэмпературу цела, якая значна ніжэй, чым у чалавека*”), не асэнсоўваюцца прамойцай і слухачом (зразумела, калі апошні не з’яўляецца спецыялістам у дадзенай галіне ведаў) ні як непраўдзівыя (у сэнсе Б.Расела, параўн. *Кифер* [Kiefer 1973] 1978: 339-340), ні, тым больш, як семантычна анамальныя. А гэта, дарэчы, яшчэ раз сведчыць аб абмежаванай рэпрэзентатыўнасці тых семантычных тэорыяў (і перш за ўсё тэарэтыка-мадэльнай семантыкі), у якіх адсутнічае колькі-небудзь сур’ёзная патрэбнасць апеляваць да т.зв. „чалавечага фактару”, да чалавека, што выкарыстоўвае мову (параўн. *Сааринен* [Saarinen 1985] 1986: 127). У прыватнасці, магчымасць існавання ў маўленні не бессэнсоўных (і не непраўдзівых) выказванняў з непраўдзівай прэсупазіцыяй можа быць вытлумачана тым, што саму прэсупазіцыю могуць складаць і суджэнні „здаравага сэнсу” (у тым ліку і ў разуменні апошняга ў сэнсе Дж.Берклі – як „суб’ектыўна-ідэалістычнай” карціны свету, гл. *Кондаков* 1971: 159), якія па вызначэнню прызнаюцца праўдзівымі (параўн. прыклады (13), (15), (16)), і апрыёрныя суджэнні, што таксама не могуць не быць праўдзівымі, таму што спараджаюцца з ментальнай ацэнкай т.зв. „эпістэмічнай неабходнасці” (тыпу „*A priori вядома, што...*”), дэтэрмінаванай аўтарытэтам прэцэдэнтнасці самога меркавання (параўн. прыклады (11), (14)).

Магчыма таксама, што прэсупазіцыйны кампанент сэнсу выказвання не абмяжоўваецца згаданымі імплікатурамі, а г.зн. спецыяльнага вывучэння патрабуе перш-наперш сэнсавая структура самой прэсупазіцыі (магчымасць самой настаноўкі гэткай задачы грунтуецца на такім разуменні прэсупазіцыі, паводле якога „кожнае сцвярджэнне, прынамсі, калі яно не перфарматыўнае, г.зн. не змяшчае дзеясловаў тыпу *абяцаю, прысягаю, прызнаю*, можа служыць прэсупазіцыяй”, гл. *Лакофф* [Lakoff 1971] 1981: 307-309). Апошняе, аднак, ніяк немагчыма здзейсніць у рамках дадзенага даследавання. Тым не менш ужо зараз можна на прыкладзе афарыстычных выказванняў-труізмаў упэўнена сцвярджаць, што праўдзівасць прэсупазіцыі можа быць не неабходнай, а канвенцыянальнай (інакш кажучы, „гэтак магло здарыцца і, значыць, гэтак можа быць”, параўн. *Крыпке* [Kripke 1979] 1986: 201), а таксама што для разумення сэнсу выказвання ўвогуле, а г.зн. і для асэнсавання яго семантычнай анамальнасці ці недарэчнасці ў дадзеным кантэксце, слухачу не абавязкова ўсведамляць, ці ёсць прэсупазіцыя адпаведнага выказвання менавіта „неабходна” праўдзівая альбо непраўдзівая (насулерак *Падучева* 1990: 396).

Па-другое (калі зноў вярнуцца да абгрунтавання памылковасці пры вызначэнні семантычнай структуры ды наогул прыроды трызма „маўклівага” меркавання аб тым, што ступень „агульнавядомасці” і „самавідавочнасці” пэўнага сужэння павінна прадугледжваць адпаведную ступень ведання адпаведнага фрагмента свету), само размежаванне афарызмаў на трызмы і не трызмы дэтэрмінуецца не наяўнасцю vs. адсутнасцю ў аб’ектыўным свеце пэўных заканамернасцей яго арганізацыі (або іх пэўных прымет), а выключна толькі ступенню і характарам іх ведання чалавекам („усімі” і кожным індывідам, у прыватнасці). Менавіта таму „труістычным” (альбо „трывіяльным”, „банальным” ды на г.п.) трэба лічыць не сам па сабе змест афарыстычнага выказвання – нейкую „думку”, „ісціну” ды г.д., як гэта, дарэчы, звычайна мяркуецца (на суперак *Кондаков* 1971: 546 і 548, *Гаврылова* 1986: 58 і інш.), а адпаведнае асэнсаванне той заканамернасці рэчаіснасці, што азначаецца афарызмам. Параўн.

бел. (17) *Перад ядой трэба мыць рукі.*

Гэтая заканамернасць сацыяльна-бытавой сферы жыцця чалавека, адлюстраваная ў афарызме дэкларатыўнага зместу, будзе ўспрымацца як відавочная і добра знаёмая (resp. як трызм) для кожнага, хто ведае аб агульнапрынятай гэтага ўзору паводзін чалавека. Разам з тым з пункту гледжання таго, для каго гэты ўзор паводзін не з’яўляецца адной з сацыяльна прынятых нормаў жыцця (напрыклад, для прадстаўнікоў культурна адсталых этнасаў і/або маргінальных пластоў грамадства) або наогул супярэчыць ім (як правіла, для прадстаўнікаў тых этнасаў і моўных асяроддзяў, на ўклад жыцця якіх уплываюць пэўныя геаграфічныя ўмовы, рэлігійныя традыцыі ды інш.), згаданая заканамернасць не толькі не будзе відавочнай (нават, калі яна і вядомая), але можа асэнсоўвацца і як парадаксальная або як наогул супярэчная рэчаіснасці (ці ўяўленню аб ёй) паводле здаровага сэнсу (напрыклад, для жыхара пустыні, дзе на ўліку кожная кропля вады). Параўн., напрыклад, таксама асэнсаванне ў часы Ч.Дарвіна (1809–1882) такога шырокавядомага зараз меркавання, якое ўжо даўно нікога не здзіўляе.

рус. (18) *Человек произошел от обезьяны.*

Пры гэтым само вызначэнне адпаведнай заканамернасці рэчаіснасці не страчвае сваёй каштоўнасці як адлюстраванне пэўнага вопыту чалавека ў пазнанні свету, нягледзячы на тое, што адначасова можа і быць абсалютна эпістэмалагічна нейтралізаванай, і набываць амаль „містычны” сэнс, як, дарэчы, у прыкладзе (17).

Такім чынам, трыізмы трэба разглядаць адназначна толькі як функцыянальна-семантычную разнавіднасць афарыстычных (і ўвогуле) выказванняў паводле іх змястоўна-сэнсавых асаблівасцей у адлюстраванні рэчаіснасці, што, акрамя ўжо згаданага, пацвярджаецца, па-трэцяе, яшчэ і адсутнасцю сталых спецыяльных фармальных сродкаў адлюстравання семантыкі трыізма. Адзіным выключэннем з апошняга можна лічыць выказванні, дзе паведамляецца аб тых заканамернасцях рэчаіснасці, сфера дзеяння якіх не выходзіць за межы таго, што непасрэдна назіраецца кожным без выключэння чалавекам безадносна яго ўзросту, індывідуальнаму практычнаму і/або тэарэтычнаму вопыту, узроўню ведаў аб свеце і г.д., за межы той перцепцыі, якую можна вызначыць як сапраўды „агульначалавечую”. Параўн.

бел. (19) *Чалавек мае дзве рукі і дзве ногі.*

рус. (20) *Ночью темнее, чем днем* і на г.п.

Паняцці аб гэтых заканамернасцях упарадкаванасці быцця трэба разглядаць у якасці, так бы мовіць, „эпістэмалагічных прымітываў”, бо яны не патрабуюць ніякіх дадатковых тлумачэнняў (ніякіх дадатковых ведаў аб свеце для сваёй адэкватнай інтэрпрэтацыі, акрамя тых, што адлюстраваныя ў самім адпаведным сцвярджэнні) з прычыны сваёй абсалютнай відавочнасці, і таму складаюць універсальны мінімум сапраўды базавых (элементарных, пачатковых) уяўленняў чалавека аб заканамернасцях існавання самога сябе і навакольнага свету.

У такога роду выказваннях не можа змяшчацца, паводле іх вызначэння, ніякай інфармацыі, якая б не была адназначна актуальна (resp. у момант маўлення) вядомая ўсім удзельнікам маўленчага акта (безадносна, дарэчы, магчымых разыходжанняў іх ведаў і ўяўленняў аб свеце), г.зн. ніякай „новай” інфармацыі ў прынцыпе. А гэта, у сваю чаргу, азначае, што такога роду выказванні не падпадаюць у строгім сэнсе актуальнаму члянню (як феномену семантычнай прыроды ў сэнсе В.Матэзіўса, Я.Фірбаса, Ф.Данеша ды інш.), у іх семантычнай структуры натуральным чынам немагчыма вылучыць такі яе кампанент, як „рэма” (альбо „фокус”, паводле Halliday 1967 ды інш.). Таму ў адрозненне ад усіх іншых разнавіднасцяў трыізмаў, якія маюць функцыянальную прыроду, выказванні, што адлюстроўваюць „эпістэмалагічныя прымітывы”, можна вызначыць як „трыізмы ва ўласным сэнсе слова” (resp. як выказванні, ніводны кампанент сэнсу якіх наогул не змяшчае ні эпістэмалагічна, ні сітуацыйна карыснай інфармацыі). Адсутнасць эпістэмалагічна і/або сітуацыйна актуальнай для ўдзельнікаў маўленчага акта інфармацыі накладвае, аднак, значныя абмежаванні на спараджэнне і функцыянаванне такога роду выказванняў-трыізмаў. У прыватнасці, іх спараджэнне

ў прамым сэнсе абмежавана толькі фактычнымі мэтамі (прычым ніколі для самога наладжвання кантакту, а звычайна ў літаральным сэнсе „к слову”). Напр.

рус. (21) – *Ничего сделать не успеваю / просто рук на все не хватает / – Да-а / у человека две руки / все не успеешь...* (з гутарковай мовы).

Трэба заўважыць, што ў шэраг тых фактаў упарадкаванасці быцця чалавека і прыроды, з ведання якіх складаюцца базавыя (агульнаабавязковыя) уяўленні чалавека аб самім сабе і навакольным свеце, натуральна здольны ўваходзіць і тыя яго заканамернасці, што маюць сілу закону. Гэта пераважна эмпірычныя законы, веданне якіх складае эпістэمالагічную аснову як звычайнай карціны свету, так і нават навукова-тэарэтычнага асэнсавання рэчаіснасці. Напр.

рус. (22) *Двум смертям не бывает, а одной не миновать* (прыказка).

(23) *У квадрата все стороны равны.*

(24) *При превращении воды в лед ее объем увеличивается.*

бел. (25) *Пугай абуха не пераб'еш* (прыказка).

(26) *Кіты – млекакормячыя* (параўн. з прыкладам (3)) і на г.п.

Аднак іх нельга лічыць трузізмамі, таму што, найперш, менавіта істотнасць, неабходнасць і рэгулярнасць праяўлення законаў дэтэрмінуюць іх прыналежнасць да базавых ведаў чалавека аб свеце, а не наадварот (як гэта, дарэчы, адбываецца з тымі заканамернасцямі рэчаіснасці, неабходны характар ведання якіх мімаволі пераносіцца чалавекам на іх існаванне па-за яго свядомасцю). Параўн.

рус. (27) *Лошадь едят овес и сено* (безумоўна, гэта так, але на самой справе коні жывяцца зусім не толькі адным аўсом і сенам).

(28) *Люди смертны* (няўнасць хаця б аднаго бессмяротнага чалавека адразу б пазбавіла ад неабходнасці ведаць адпаведны закон існавання людзей як біялагічнай істоты).

Па-другое, тое, аб чым паведамляецца ў афарыстычных выказваннях-трузізмах, як ужо згадвалася, не мае ніякай карысці з эпістэمالагічнага пункту гледжання, у той час як інфармацыя, што змяшчаецца ў афарызмах-законах, скарыстоўваецца чалавекам у якасці асновы для пабудовы несупярэчлівай карціны свету (аналагамі трузізмаў у мове навукі можна лічыць „аксіёмы”).

Натуральнай сферай функцыянавання афарыстычных выказванняў-трузізмаў з'яўляецца вусная і пісьмовая гутарковая мова. Трузізмы таксама

звычайна шырока распаўсюджаныя ў тэкстах масавай камунікацыі грамадска-палітычнага, сацыяльна-культурнага і/або бытавога прызначэння – эпіграфічна занатаваных лозунгах, надпісах рэкамендацыйнага ці рэгламентацыйнага зместу. Напр.

- бел. (29) *Беражыце хлеб – наша багацце.*
 (30) *Па газонах не хадзіць.*
 рус. (31) *Чистота – залог здоровья.*
 (32) *Нет войне!* і на г.п.

Сярод прымавак выказванні-труізмы з прамоў матывіроўкай свайго агульнага значэння не сустракаюцца. Гэта тлумачыцца тым, што асноўнай катэгорыяльнай прыкметай плана зместу прымавак (і прыказак) як моўных адзінак трэба лічыць яго эпістэмалагічную каштоўнасць для ўсіх носьбітаў мовы пэўнага этнасу (ці пэўнага моўнага асяроддзя) на пэўным сацыяльна-гістарычным этапе яго існавання. Менавіта гэта дэтэрмінуе, з аднаго боку, пастаяннае абнаўленне саставу прымавак (і прыказак) пэўнай мовы (іх паступовае ўстарэванне і ўзнікненне новых), а з другога, тое, што далёка не кожнае клішыраванае афарыстычнае выказванне індывідуальна-маўленчай сферы ўжывання набывае агульнамоўную распаўсюджанасць і ўваходзіць у састаў прымавак (і прыказак). Кожнае афарыстычнае новаўтварэнне спачатку ў гэтым сэнсе ацэньваецца „з пункту гледжання семантычнай сістэмы мовы цалкам” (параўн. *Виноградов* [1945] 1990: 164), і менавіта паводле гэтай ацэнкі выяўляецца эпістэмалагічная актуальнасць (каштоўнасць) дадзенай адзінкі для моўнага калектыву, а г.зн. і „шанцы” апошняй стаць агульнамоўнай.

У некаторых выпадках тая ці іншая заканамернасць рэчаіснасці, веданне якой уваходзіць у склад базавых, элементарных ўяўленняў чалавека аб самім сабе і навакольным свеце, можа з’яўляцца толькі прататыпам прыказкі. Напр.

- бел. (33) *Ад лася – ласяняты, ад свінні – парасяты* (Вечна новыя старыя ісціны 1993, 274) ў значэнні ‘дзеці цалкам падобныя на сваіх бацькоў’.
 рус. (34) *Лестницу надо мести сверху, а не снизу* ў значэнні ‘парадак у чым-небудзь трэба наводзіць з вярхоў’ (гл. *Жуков* 1991: 160) параўн. з прыкладам (4).

Не ўласцівыя труізмы і мове мастацкай літаратуры, хаця часам і сустракаюцца ў творах пісьменнікаў або ствараюцца нават у выглядзе асобных мастацкіх тэкстаў. Напр.

бел. (35) *Пісаць – значыць працаваць дзеля людскога чытання* (М.Гарэцкі, „Рунь”).

(36) *Зімой цяпла чакаць не варта* (Я.Колас, „Новая зямля”).

рус. (37) *Нет того понедельника, который не уступил бы своего места вторнику* (А.Чехов, „Из записных книжек”) ды на г.п.

Параўн. таксама (5).

Досыць рэдка можна сустрэць афарыстычныя выказванні-труізмы ў мове мастацкай літаратуры, калі або само ўжыванне іх набывае пэўны спецыфічны сэнс (як, напрыклад, у вядомым апавяданні А.П.Чэхава „Настаўнік славеснасці”, дзе труізмы выкарыстоўваюцца ў якасці аднаго са сродкаў моўнай характарыстыкі персанажа, параўн. прыклад (27)), або агульнавядомая і відавочная заканамернасць рэчаіснасці набывае нейкае дадатковае, індывідуальна-аўтарскае асэнсаванне, будучы часта адлюстраванай у нязвычайнай форме. Напр.

рус. (38) *Когда народы между собой дерутся, это называется войною* (К.Прутков, „Плоды раздумья: Мысли и афоризмы”).

Нярэдка пісьменнік у афарыстычным выказванні, якое на першы погляд успрымаецца як труізм, наўмысна маскіруе глыбокую і арыгінальную па зместу думку. Напр.

рус. (39) *Щелкни кобылу в нос – она махнет хвостом* (К.Прутков, „Плоды раздумья: Мысли и афоризмы”). Сэнс гэтага вядомага афарызма можна вызначыць наступным чынам: ‘ад дробязных нападкаў зласліўцаў трэба толькі адмахвацца, не растрачваць сябе на барацьбу з імі’ (параўн. *Бортник* 1993: 78).

Ужыванне ж афарыстычных выказванняў-труізмаў у мове мастацкай літаратуры толькі ў іх першароднай функцыі – азначаць нейкую агульнавядомую заканамернасць жыцця – ёсць адной з прымет перш за ўсё невысокай змястоўнай вартасці мастацкага тэксту.

Літаратура

- [1] Бортник Г.В. *Козьма Прутков и его афоризмы // Русский язык в школе*. Москва, 1993. № 2. С. 77–80.
- [2] Виноградов В.В. *Язык и стиль басен Крылова [1945] // Виноградов В.В. Избранные труды. Язык и стиль русских писателей. От Карамзина до Гоголя*. Москва, 1990. С. 148–181.

- [3] Гаврилова Е.Н. *Универсальные высказывания и другие обобщающие суждения* // НДВШ. Филологические науки. Москва, 1986. № 3. С. 56–62.
- [4] Жуков В.П. *Словарь русских пословиц и поговорок: Около 1200 пословиц и поговорок*. 4-е изд., испр. и доп. Москва, 1991.
- [5] Иванов Е.Е. *Семантические типы языковых афоризмов: (На материале восточнославянских языков)* // *Literatury i jezyki slowian wschodnich: stan obecny i tendencje rozwojowe: Materiały międzynarod. konf. nauk.* (24–26 września 1996 г.): Т. I–II / Red. nauk. В. Kodzis, S. Kochman, I. Danecka. Opole, 1997. Т. I. S. 111–114.
- [6] Іваноў Я.Я. *Семантыка афарыстычных выказванняў-труізмаў і структура банальных ведаў* // *Когнитивная лингвистика конца XX века: Мат-лы Международ. науч. конф. (7–9 октября 1997 г.)*. В 3 ч. / Редкол.: Н.П. Баранова (отв. ред.) и др. Минск, 1997. Ч. 3. С. 40–43.
- [7] Іваноў Я.Я. *Да вызначэння паняцця „грыгерыя”* // *Славянскія літаратуры ў сусветным кантэксце: Мат-лы III Міжнарод. навук. канф. (18–20 лістапада 1997 г.): У 2 ч. Ч. 2: Беларуская літаратура, міфалогія і фальклор. Пытанні тэорыі літаратуры* / Пад рэд. В.П. Рагойшы. Минск, 1999. С. 62–65.
- [8] Кифер Ф. *О пресуппозициях [Kiefer 1973]* // *Новое в зарубежной лингвистике*. Вып. VIII. Лингвистика текста: Пер. с англ., нем., польск., франц. и чешск. языков / Сост., общ. ред. и вступ. ст. Т.М. Николаевой. Москва, 1978. С. 337–369.
- [9] Кондаков Н.И. *Логический словарь*. Москва, 1971.
- [10] Крипке С. *Загадка контекстов мнения [Kripke 1979]* // *Новое в зарубежной лингвистике*. Вып. XVIII. Логический анализ естественного языка: Пер. с англ. / Сост., общ. ред. и вступ. статья В.В. Петрова. Москва, 1986. С. 194–241.
- [11] Лакофф Дж. *О порождающей семантике [Lakoff 1971]* // *Новое в зарубежной лингвистике*. Вып. X. Лингвистическая семантика: Пер. с англ. / Сост., общ. ред. и вступ. ст. В.А. Звегинцева. Москва, 1981. С. 302–349.
- [12] Падучева Е.В. *Пресуппозиция* // *Лингвистический энциклопедический словарь* / Гл. ред. В.Н. Ярцева. Москва, 1990. С. 396.
- [13] Сааринен Э. *О метатеории и методологии семантики [Saarinen 1985]* // *Новое в зарубежной лингвистике*. Вып. XVIII. Логический анализ естественного языка: Пер. с англ. / Сост., общ. ред. и вступ. ст. В.В. Петрова. Москва, 1986. С. 121–138.
- [14] *Словарь русского языка: В 4-х т.* / Под ред. А.П. Евгеньевой. 2-е изд., испр. и доп. Т. 4. Москва, 1984.
- [15] *Советский энциклопедический словарь*. Москва, 1980.
- [16] Соучек Л. *Энциклопедия всеобщих заблуждений* // Борхес Х.Л. *Энциклопедия вымышленных существ*. Соучек Л. *Энциклопедия всеобщих заблуждений* / Пер. с исп. С.А. Веретило, И.Бэррэсуэта; Пер. с чешск. Т.Ю. Чиченковой. Минск, 1994. С. 79–204.
- [17] Halliday M.A.K. *Notes on transitivity and theme in English. Part 1* // *Journal of Linguistics*. 1967, N 3. P. 137–181.